

מקור קדום על בניית כיפת השלשלת בהר הבית*

מרים רוזן-איילון

כיפת השלשלת היא אחד הבניינים הבולטים ביותר במכלול המבנים המוסלמיים על הר הבית. היא בנויה בתבנית כיפת הסלע, ובסמוך אליה מצד מזרח. מחקרים רבים הוקדשו לבירור תאריך הקמתה וטיבה הארכיטקטוני ונתרווחה הדיעה, שאין לה, לדעתי, ביסוס, כי כיפת השלשלת הוקמה כדי שתשמש תבנית מוקטנת מול עיני הבנאים של כיפת הסלע, הגדולה ממנה. על מידת אי-הבהירות של טיב המבנה אפשר ללמוד מדברי קרסוול בהוצאה החדשה של המונוגראפיה המונומנטאלית שלו על הארכיטקטורה המוסלמית.¹ הוא נמנע מלדון בכל הבעיות הכרוכות בכיפת השלשלת, ומזכיר אותה רק בניתוחו את כיפת הסלע. הוא מתייחס אמנם לכמה מקורות היסטוריים הדנים ביעודו או במשמעותו של המבנה, אך אין עניינו בתאריך הקמתו.

היעדרן של תעודות קדומות הקשה על החוקרים. המקור הקדום ביותר שהזכיר את כיפת השלשלת היה עד כה בדברי ההיסטוריון והגיאוגרף הערבי אבן אלפקיה, שחיברו 'כתאב אלבלדאן' מיוחס לשנת 903.² הוא מתאר בקיצור רב את המבנה, אך אינו מציין את תפקידו ואינו מתייחס לזמן הבנייה.

חשיבות מיוחדת נודעת אפוא לכתב-יד המצוי בספריית הבודליאנה באוקספורד (Bodley Marsh, 288), שהוא כנראה מקור קדום ומהימן לשאלה זו.³ החיבור הוא משל עבד אלמלכ אבן חביב, שנפטר בשנת 238 להג'רה, כלומר בשנת 852 לספירה, ולפיכך הוא קדום ביחס ובוודאי קדום במידה רבה לכל אלה שהיו מוכרים עד כה.

עבד אלמלכ אבן חביב מזכיר במפורש את כיפת השלשלת ברשימה אחת עם כיפת הסלע, אותה בנה הח'ליפה עבד אלמלך בן מרוואן, וכיפת המעראג'. את כיפת השלשלת ייחס לימי המלך דוד,⁴ אך אין בכך אלא כדי לחזק את שיוכה לתקופתו של עבד אלמלכ בן מרוואן, שכן ברור שאין הכיפה שריד מן התקופה המקראית.

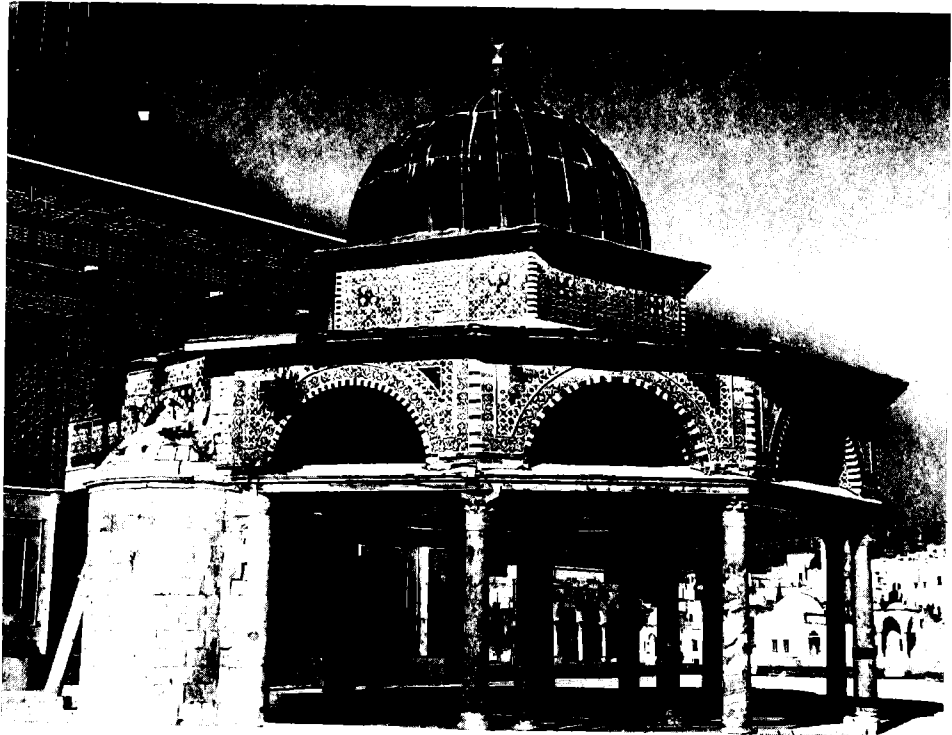
* הדברים לקוחים מתוך הרצאתי באקדמיה הלאומית הישראלית למדעים ביום 14.11.1978. בהוצאה זו דנתי בהרחבה גם בבעיית כיפת השלשלת. דברי שם יראו אור ב'דברי האקדמיה'.

1 K.A.C. Creswell, *Early Muslim Architecture*, I, pt. I, Oxford 1969, pp. 80, 202, 221

2 אבן אלפקיה, שם, עמ' 100-101.

3 תודתי העמוקה לפרופ' מ' קיסטר, שהואיל להביא לתשומת לבי את כתב-היד הנדון.

4 עבד אלמלכ אבן חביב, Bodley Marsh, 288, pp. 137-138.



כיפת השלשלת על רקע כיפת הסלע, מבט לצפון-מערב וצילום: זאב רדובן

(عبد الملك) وبنى مسجد بيت المقدس في سبعين من

التاريخ قبة الصخرة وقبة المعراج وقبة السلسلة

(עבד אלמלכ) בנה את מסגד ירושלים בשנת שבעים לספירה (המוסלמית) את כיפת הסלע וכיפת המעראג' וכיפת השלשלת

חיזוק לדיעה זו יש למצוא כנראה באחת הגרסאות המוקדמות של החיבור 'שבחי ירושלים' ('פצ'איל אלבית אלמקדס'), שנכתב בראשית המאה הי"א על-ידי אבו בכר מחמד בן אל ואסטי.⁵ המחבר מנה את המבנים השונים שעל הר-הבית, לרבות כיפת-השלשלת. הוא ציין גם כי הכיפה נבנתה על-ידי עבד אלמלכ בן מרוואן.⁶ נראה אפוא כי לפנינו אישור מחודש למרומז בכתב-היד הקדום יותר, זה של עבד אלמלכ אבן חביב,⁷ שכיפת-השלשלת הוקמה על-ידי עבד אלמלכ, הבנאי הגדול של הר-הבית, ככל הנראה בסמוך לבנייתה של כיפת-הסלע — בסוף המאה השביעית.⁸

5 כתיב-יד חשוב זה נמצא עתה בשלבי הדפסה מתקדמים. את עבודת המחקר וההבאה לבית הדפוס עשה מר י' חסון, וברצוני להביע לו את מלוא תודתי על כי העמיד לרשותי את כתב-היד.

6 שם.

7 האיש שעבד באנדלוס, היה תחת שלטון אומיי, ומשום כך יכול גם להיחשב כמקור מהימן, שלא ככתובים המגמתיים תחת העבאסיים. ראה: C. Brockelmann, *Geschichte der Arabischen Litteratur*, I, Leiden 1943, p. 150; Suppl. Vol. I, p. 231

8 בפרסום הרצאתי הנוכרת לעיל, בהערה 1, אתייחס גם לאספקטים הארכיטקטוניים והתכנוניים של כיפת-השלשלת. מסתבר שתיארוך זה לימיו של עבד אלמלכ הולם אמנם את המימצא.